

Ett mord på Holaveden år 1521.

Av Herman Schück.

I riksarkivets samling av medeltida handskrifter finnes en volym, som går under namnet "Hans Brasks registratur". Den bär nu signum A 7; tidigare kallades den oegentligt "Riksregistraturet A", och den står ännu framför det magra kungliga registraturet för Gustav Vasas tidigare regeringsår. Tillsammans med ännu några handskrifter i riksarkivet och Linköpings stifts- och landsbibliotek utgör den en rest av det för svenska förhållanden ovanligt rika arkiv, som vid medeltidens slut bildats vid biskopsstolen och domkyrkan i Linköping.

Vid en tid då den unge Gustav Vasas kansli ännu stod i sin ofullkomliga begynnelse, fungerade biskopskansliet i Linköping enligt kyrkans gamla traditioner. Den sista registraturvolymen därifrån — vi måste antaga att andra nu försvunna, föregått den — visar oss i detalj biskopens verksamhet från julen 1522 till maj 1527, då resan till det ödesdigra riksmötet i Västerås förestod. Besluten där ha aldrig införts i registraturet.

Naturligtvis har detta registratur blivit en huvudkälla för vår kännedom om dessa avgörande år — till den grad att uppfattningen av dem såsom en tvekamp mellan kungen och linköpingsbiskopen till viss del torde bero på att större delen av källmaterialet härstammar från Brask. Han framträder såsom avsändare av hundratals brev till Gustav Vasa, Ture Jönsson, Johannes Magnus, biskop Magnus i Skara m. fl., men också som mottagare av en mängd eljes okända kungabrev.

Redan tidigt utnyttjades volymen av historiska samlare och författare, och i första delen av Linköpings biblioteks handlingar, utkommen 1793, trycktes ett mindre urval av breven efter den forne linköpingsbiskopen Erik Benzeliuss avskrifter ur riksrådet Hogenschild Bielkes avskrifter från 1500-talets senare del. I den två år

senare utkomna andra delen begynte man en konsekventare tryckning av breven direkt efter Bielke. Men därefter nedlades handlingarna och först 1828 började i Handlingar rörande Skandinaviens historia en fortsättning utkomma, nu efter originalhandskriften; fem år senare var utgåvan fullbordad. Senare ha en mängd brev åter tryckts i Konung Gustaf I:s registratur.

De äldre utgåvorna ha många läsfel, men de brista också i att de inte ge någon rättvisande bild av Hans Brasks registratur. Detta innehåller ej alls bara avskrifter av in- och utgående brev. Insprängda mellan brevavskrifterna finnas notiser om domar i äktenskapsmål, prästinvingingar, visitationer av kyrkorna i det stora stiftet, uppbörd av olika slag.

Dessa notiser — liksom många brev av intern stiftskaraktär — ha utgivarna i regel hoppat över, eftersom de ej äro av intresse för den politiska rikshistorien. De ge dock en för svenska förhållanden enastående konkret bild av den medeltida biskopens mångskiftande verksamhet. I något fall — som i det föreliggande — kan notisen svälla ut till en hel liten novell ur senmedeltidens Sverige, av en art som eljes stundom förekommer i städernas tänkeböcker.

Innan berättelsen får taga vid, bör något sägas om den som skrivit ned den. I en nära samtida linköpingshandskrift finnas utförliga instruktioner för biskopens ämbetsmän. Kanslern ålågges där att skriva ut biskopens brev med största omsorg, så att de ej kunna förfalskas, att i registraturet införa viktiga in- och utgående brev i deras helhet, mindre viktiga blott i referat, samt av biskopen avkunnade domar. Han skulle följa biskopen på visitationsresor och därvid assistera honom vid gudstjänsten.

Den, som hade att för Brask utföra dessa viktiga åligganden, var kaniken Hans Spegelberg. Han var väl värd sin herres förtroende. Han var noggrann, hade god stilistisk förmåga och en vacker, jämn handstil. Brask har använt honom även för privata uppdrag såsom att skriva krönikor och att föra biskopens enskilda kopia-böcker. Spegelberg följde sin herre i landsflykten och blev som han utsatt för Gustav Vasas hämndlystnad. Han dog först 1548 såsom medlem av den lilla svenska kolonien i Birgittahuset i Rom.

Pingsten 1523 vistades Hans Brask på sitt käraste tillhåll, biskopsborgen Nor (Munkeboda) vid Motala ströms utlopp ur

Roxe
Motala
socker
säg d
en n
Me
pen
mörd
pen
även
i stå
pet,
ett
någo
slöja
A
(18)
dad
för
des
gan
ofta
hon
ald
gin
Iva
full
slo
stö
knä
arn
me
öve
bu
mo
en
hö

ntare tryck-
llades hand-
e Skandina-
riginalhand-
mare ha en
tur.

ock-å i att
reg-ratur.
gående brev.
om domar i
korna i det

skaraktär —
intresse för
ca förhållan-
ns mångskif-
ande — kan
dens Sverige,
tänkeböcker.
om den som
skrift finnas
anslern åläg-
org, så att de
a in- och ut-
erat, samt av
en på visita-
ten.

i åli-anden,
herres förtro-
a och en vac-
privata upp-
pens skilda
ten och blev
an dog först
irgittahuset i

aste tillhåll,
ns utlopp ur

Roxen. Tredjedagen (26/5) kommo till honom ett par bönder från Motala och förklarade sig å sockenbornas vägnar beredda att ge socknens nye präst allt vad honom lagligen tillkom. Biskopen utsåg då Nicolaus Skruuff från Söderköping till kyrkoherde där, och en notis härom infördes i registraturet.

Men när Johan smålänning i Särstad samma dag inför biskopen anhöll, att Rinna kyrkogård måtte renas (skiras), sedan en mörderska befunnits ha begravts i dess vigda jord, och när biskopen biföll hans anhållan, då sattes slutpunkten för ett drama av även för den tiden ovanlig art. Spegelberg fann sig föranlåten att i stället för att avfatta en kort notis återge hela händelseförloppet, sådant han uppfattat det (f. 17 r—18 r). Han gjorde det på ett utomordentligt sätt. Man kan blott beklaga, att han ej gett någon upplysning om hur brottet upplagades och mördaren avslöjades.

"Huru Nils Ivarsson mördade Hans i Götaryd.

Anno domini 1521 feria secunda post dominicam Invocavit (18/12) Nils Ivarsson i Ekeberg i Aby socken under Holaveden mördade Hans i Götaryd i Rinna socken, som han själv bekändes inne för ett satt ting där han dömdes till döden. Då ärendet rannsakades bekändes han uppenbarliga för allom där närvaro på tinget, sägandes allt huru det gick till: först att Hans hustru hade titt och ofta begärt av Nils Ivarsson att han skulle taga Hans av dage att hon måtte bli av med honom, förty bonden och hustrun kunde aldrig väl förlikas eller draga över ena. Den tid gärningen skedde gingo de alla tre över Holaveden. Då gick Hans före och Nils Ivarsson och Hans hustru efter. Då bad hon Nils att han skulle fullfölja och fullt göra det han hade henne lovat. Då på det sista slog han Hans vid örat så fast med yxhammaren att Hans han störtade. Likväl i dödslemen bjöd han till att resa sig på annat knä. Då sprang strax hans hustru till hans yxa, som rök av hans arm då han störtade, och slog honom två hugg i huvudet; och hade med sig ett stycke av ett gammalt åkläde, som hon strax kastade över hans huvud och band till med tre basttåtar, som hon ock hade burit med sig. Sedan drogo de båda honom ned i ett kärr eller mosse och grovo honom där ned. Då gick hon på en backe och tog en stor håll, ganska svår, och lade på honom, medan Nils Ivarsson högg riset på mannen.

Det sade Jogan Smälänning i Särstad i Rinna socken för min herre tredje dag pingstdaga den tid han var sockenmännens bud till min herre att kyrkogården måtte skiras. Sedan dömdes samme Nils Ivarsson till döden efter hans egen bekännelse. Då manades han tre resor på marken där han halshöggs att han än då skulle säga sanningen om hustrun var skyldig eller ej. Han höll allt samma tal. Den tid klädet var bundet för hans ögon sporde de ock honom om det samma ärendet. Han svarade vilja därpå lida döden att sant var sagt därom och ej osant; med det stod han sin rätt.

Och den mördade mannen stod och haver ståndat ojordad på tredje året, förty hans hustru dog torsdagen därnäst efter utan skäl och skriftemål. Men somliga sade att hennes döda bonde som mördad var skulle så hava slagit henne att hon icke kunde leva. Och soma sade efter mördarens ord att hon sprängde eller förslet sig invärtes på den stora håll hon bar på sin mördade bonde. Då jordades hennes legemel i kyrkogården, som icke hade borts förrän ärendet hade varit rannsakat efter lagen. Sedan vart det klagat för min herre; då lade hans nåd hustruns fader och fränder lag före att hon intet var vållandes i sin bondes död, ändock att lagen håller det nämnden skulle värja'n eller fälla'n, vilken lag de ej kunde åstad komma. Sedan blev det klagat för Gustav Eriksson, riksens föreståndare, två resor, ena resan i Vadstena och andra resan i Linköping; då sände han åklagan till min herre, den sådant ärende bör att hantera. Då efter det att hennes folk komme ej lag åstad, då lade min herre hans folk lag före, som mördad vart, att de skulle svärja det Hans var ej vållande i hennes död, vilket de ock gjorde tisdagen infra octavas ascencionis domini (18/5 1523) på Hogstada ting i Göstrings härad; och ty sändes min herre deras namn som lagen gingo på en skrift så lydande som här efter står: Anno domini 1523. Dessa gingo lag för Hans i Götaryd att han ej var viljandes eller vållandes att hans hustru blev död. Peder Huit i Sannkulla, Jogan i Mosaboda, Anders Månsson i Götaryd, Måns Jeppesson, Måns Branthere, Sven riddare, Nils i Högnestada, Peder Jogansson i Mjärdavi, Anders Jogansson i Blagstada, Nils Månsson i Skrukaby, Olof Jogansson i Särestada, Anders Finvidsson i Järslätt. Ty gav min herre lov till att låta skira kyrkogården igen och kasta henne ut och lägga honom in igen i kyrkogården som mördad var och så länge hade legat ovan

jord förr
costis (26
Rättegä
tingar ha
var oskyl
den kärat
mannen v
av kyrkan

Perla se
etter sönda
Dödslem
Akläde=
Svär=tu
Legemel
Infra oc
Secunda

In the S
registry fo
Linköping
of King G
of these y
the Bishop
contains a
by the Bis

On the
farmer w
with her h
afterwards
their criu
secur that
kinsfolk h
Bishop or
flung out

ken för min
ännens bud
medes samme
Då manades
än då skulle
töll allt sam-
borde de ock
å lida döden
i sin rätt.

t ojordad på
st e. utan
la bonde som
e kunde leva.
e eller förslet
de f. de. Då
e borts förrän
rt det klagat
h fränder lag
lock att lagen
ken lag de ej
stav Eriksson,
na och andra
herre, den sä-
es folk komme
s, som mördad
ennes död, vil-
s domini (18/5
ändes min her-
lande som här-
fäns Götaryd
astru blev död.
Månsson i Gö-
viddare, Nils i
s Jönansson i
on i Årestada,
ov till att låta
ägga honom in
hade legat ovan

jord förrän ärendet vart lagfaret. Secunda hora tertia die penthe-
costis (26/5) 1523."

Rättegångsförfarandet var att den anklagade kvinnans släk-
tingar hade rätt att värja henne med häradsnämndens ed att hon
var oskyldig. Då någon sådan ed ej kunde åstadkommas, var det
den kårande partens rätt att med häradsnämndens ed styrka att
mannen var oskyldig. Eftersom målet rörde sig om en kränkning
av kyrkans vigda jord, skulle det rätteligen avdömas av biskopen.

Ordförklaringar:

Ferla secunda post dominicam Invocavit = andra veckodagen (måndagen)
efter söndagen Invocavit.
Dödslemen = dödskampen.
Akläde = sängtäcke.
Svär = tung.
Legemel = lekamen.
Infra octavas ascencionis domini = i veckan efter Kristi himmelsfärd.
Secunda hora tertia die penthecostis = kl. 2 tredjedag pingst.

Summary.

Herman Schück: A Murder in Holaveden in 1521.

In the Swedish State Archives in Stockholm is kept Bishop Hans Brusk's registry for 1523—1527. These were the years during which this Bishop of Linköping sought in vain to defend the Catholic Church against the attacks of King Gustavus Vasa. The registry is the principal source for the history of these years and most of it exists in print. But many items concerning the Bishop's administration and jurisdiction are not in print. One of these contains a detailed account of a murder and its legal consequences, written by the Bishop's chancellor, Hans Speyellberg.

On the way through Holaveden forest in south-east Östergötland one farmer murdered another farmer at the request of the latter's wife and with her help. They buried the body in a swamp. The woman died shortly afterwards and was buried in the churchyard. Later the murderer confessed their crime and was put to death. When the woman's kinsfolk could not swear that she had not caused her husband's death, but the murdered man's kinsfolk had taken their oath he had not caused his wife's death, the Bishop ordered the churchyard to be cleansed, the woman's body to be flung out and the man's body to be buried there.